

'KALK+ÜLÜS' = 'ÇAKIL TAŞI HESABI YAPARAK TAKSİM ETMEK / BÖLÜŞMEK'

CALCULUS sözcüğünün CALC- (KALK-) sesine bir açıklama getirerek gerisine dokunmayan dil bilimcilerin yazdığı kelime kökeni sözlüklerinde dil bilimi adamlarının yaptığı açıklamalar ne derece tutarlı?

Baştan söylemeliyim ki Batıda dil bilimi adamlarının kelime köken sözcüklerinin ne kadar tutarlı olduğu konusunda yaptıkları tartışmalar bitmeksizin yüz yıldan uzun bir süredir devam etmektedir. Bizde ise akademisyenlerimiz büyük çoğunlukla Batılı sözlükleri doğru kabul eder ve sorgulama ihtiyacı dahi duymazlar. Dahası, aramızdan belli sözcüklere işaret ederek batılı kaynakları sorgulayanlar çıktığında ise onları ağır veya alaycı sözlerle eleştirirken epeyce de eğlenirler. Bence bu diplomalı cehaletin farklı bir türüdür. Çünkü ancak bilimsel şüphecilik ve sorgulamayı akademik hayatından çıkarmış kimseler bu derece cahil cesareti ile dolup taşabilirler.

İngilizceden Türk diline alıntılı olduğu söylenen ve 'matematik-hesap' anlamında bir cebirsel notasyon sistemi kullanarak problemleri çözenin matematiksel yöntemini ifade etmek için kullandığımız CALCULUS sözcüğünün kökeni hakkında Batılı dil bilimciler 16 ve 17. yüzyıla ait olan yazılı kaynaklara referans vererek bazı açıklamalar yaparlar.

Bu açıklamalara göre CALCULUS sözcüğü Latince kökenlidir ve hesaplamalar yapmak için bir tür hesap sayacı olarak kullanılan 'çakıl taşlarından' adını almıştır. Yani Latince "çakıl taşı" anlamına gelen **CALX** sözcüğünün zamanla ses değeri değişmiş biçimidir.¹

Batılıların 17 ve 16. yüzyıla ait yazılı kaynaklar göstererek açıkladığı **CALCULUS** sözcüğü için göstermiş oldukları ve Latince 'çakıl taşı' anlamına gelen **CALX** sözcüğünün Türk dilinde farklı ağızlarda farklı ses değerleri ile **ÇAKIL / ÇAXIL / ÇAKL / ÇAXL** seslendirilen sözcük ile ses değeri yakınlığı çok açık şekilde görülmektedir. Öyle ki ÇAK-/ÇAX- kök sözcüğü Türk dilinin yansıma sözcük köklerinden birisidir. Bu sözcük, elimizle bir taşı bir başka taşa vurarak, vurulan taşı küçük parçalara bölmek/kırmak istediğinizde gerçekleştirdiğiniz eylem sırasında çıkan ses benzeri ses değerine sahiptir. Fakat bu ses değeri dillerdeki sözcük alışverişleri içerisinde **KALX / KALK** ses değerine de evrilebilir ki bu durum daha çok veren dil içerisinde değil fakat alıntılıyan dilde aranması gereken bir ses değişimi durumudur.

İşin ilginç olan yanı, **KALKULÜS (calculus)** sözcüğünün kökü olarak gösterilen çakıl anlamındaki (sözde Latince kökenli) **KALK/KALX (calx)** sözcüğünü Türk dilinin bazı ağızlarında **KALAK / KALAX** biçiminde ve 'küçük taş / çakıl taşı' anlamında kullanımı da halen mevcuttur.

¹ Bakınız ETYMONLINE – CALCULUS; <https://www.etymonline.com/search?q=calculus>

Bugün bile Adana-Mersin bölgesinden başlayarak Urfa dahil olmakla Anadolu'nun güney ve güney doğusunda **KALAK** sözcüğünü '**küçük taş / çakıl taşı**' anlamında kullanan insanlarımız ile karşılaşabilirsiniz.

Türk dilinin farklı ağızlarında farklı seslendirilen **ÇAKALAK** veya **ÇAKILLIK** gibi sözcüklerin '**küçül taşlı bölge/çakılık alan**' anlamında kullanılmakta olduğunu biliyoruz. Öyle ki bu sözcüklerin kökünde olan **ÇAKIL / ÇAXIL** sözcüğünün eski yazılı metinlerden olan Hinduşah'ın Sançar, Sıhahu'l-Acem'de (1469 yılına ait elyazmasında) geçmekte olduğunu ve buna ilave olarak bu sözcüğün 1614 yılı elyazması olan Cafer Efendi'nin, Risale-i Mi'mâriyye adlı eseri ile Ahmed Vefik Paşa'nın Lehce-ı Osmanî, adlı eserinde de (1876 yılında) geçmekte olduğunu biliyoruz ve aynı zamanda bu sözcüğün sözcük kökünde yansıma sesten olan **ÇAK / ÇAX** kök sözcüğü '**vurmak/çakmak**' anlamında Kaşgarî'nin, Divan-i Lugatî't-Türk eserinde 1073 yılında da geçmektedir.²

Latince ÇAKIL anlamındaki **CALX** (KALX) sözcüğü ile ÇAK veya ÇAKL/ÇAKIL/ÇAXL sözcüklerimiz arasında bir anlam birliği olmasına rağmen her ikisi arasında ses değeri yakınlığı göremeyen dil bilimciler İngilizcede bugün tebeşir anlamında kullanılan **CHALK** (**ÇALK / ÇOLK**) sözcüğünü de aynı ortak köke bağlıyorlar.

Günümüz İngilizcesinde "**tebeşir**" anlamına gelen **CHALK** (**ÇALK**) sözcüğü, Eski İngilizcede **CEALC** biçiminde geçmektedir ve Batılı dil bilimciler bu sözcüğü de aynı Latince **CALX** sözcüğüne bağlarlar. Yani Batılıların sözlüklerinde bu sözcüğün hem [**ÇALK**] hem de [**KALK-**] ses değeri ile türemeleri gösterilmiştir. Bu sebeple **Ç-** (**CH**) ve **K-** ses değişimi alıntılaman dilde de görülmüştür diyebiliriz. Öyle ki **CALX / CHALK** [**ÇALK**] sözcüğü de aynı şekilde ses değeri olarak bizim **ÇAK** ve **ÇAKIL / ÇAXL** sözcüğümüze oldukça yakındır.

İngilizcede ve Germen dilinde bu **CHALK** (**ÇALK**) sözcüğü "tebeşir, kireçtaşı ve çakıl-taşı ya da kireç-taşı" anlamında da kullanılmıştır. Yunan dilinde ise bu sözcüğü **KHALIX** biçiminde ve "küçük çakıl" ve "bölmek/kırmak" gibi anlamlarda da (yani hem eylem olarak hem de isim olarak Türk dilindeki anlam içeriği ile örtüşür biçimde) görmekteyiz. Çoğu Germen dilindeki soydaş sözcükler hala "**kireçtaşı**" anlamına sahiptir, ancak Latince "**Tebeşir**" anlamına gelen **CRETA** (**KIRETA / KIRATA**) sözcüğünün kaynağının bilinmediği yine Batılı dil bilimciler tarafından aynı sözlüklerde yazılmaktadır.³

Yani Türk dilinde '**kalan parçalar anlamında**' kullanımı olan **KALIK** sözcüğünü ve '**kırıntı veya kırılmış parçalar**' anlamında da kullanımı olan **KIRIK** sözcüklerini bir kenara bırakırsak, dilimizdeki **KALAK** sözcüğümüz ve/veya **ÇAKIL** sözcüğümüz **CALCULUS / KALKÜLÜS** sözcüğünün kökünde olmalıdır diyebiliriz.

² <<https://www.nisanyansozluk.com/?k=%C3%A7ak%C4%B1>> ve <<https://www.nisanyansozluk.com/?k=%C3%A7ak-&lnk=1>> ve <<https://www.nisanyansozluk.com/?k=%C3%A7ak&lnk=1>>

³ CHALK; <https://www.etymonline.com/word/chalk>

Öyle ki; **CALCULUS** sözcüğünün kökündeki **CALC+ [KALK+]** sözcüğünün Türkçe köküne bağlı olarak **ÇAKIL** sözcüğü ile ses değeri yakını ve anlam içeriği denkliği olduğunu göstermiş olduk. Üstelik bizim sözcüğümüzün kökenine yazılı kaynak olarak da daha eski metinlere işaret ettik.

CALC+ULUS (kalk+ülüs) sözcüğünün bileşik sözcük olduğunu, buna karşın veren dilde birbiri ile bitişmemiş fakat alan dilde bileşik hale getirilmiş sözcükler olduğunu da net bir şekilde söylemek mümkündür.

Öyle ki; ne **CALC [KALK]** ne de **CHALK [ÇALK]** sözcüklerinin bu günkü Avrupa dillerinin geçmişine bağlantılı kökleri yoktur. Yani Batılı sözlüklerde 16. ve 17. yüzyıllardaki yazılı kaynaklara referans verilebilerek gösterilen bu sözcük aslında bu Batılı sözlüklerde köken olarak da ifade edilmemelidir. Çünkü sözcüğün kökü bu ise ona (**CALC-/KALK-** köküne) bitişen **-ULUS** okunan ses değerlerinin de anlam karşılığı olduğu veya dil yapısında ilintili bir kökeni ya da bağı olduğu gösterilmelidir.

KALK+ÜLÜS (calculus) sözcüğünün sonundaki bileşeni olan sözcük Türk dilinde bazı ağızlarda halen **ÜLÜŞ** biçiminde yaşayan farklı ağızlarda **BÖLÜŞ/BÜLÜŞ/ÜLÜŞ** biçimlerinde seslendirilen sözcüktür. **ÜLÜŞ** sözcüğünü Türk dili ağızlarında **PAY, HİSSE, TAKSİM-ETMEK, BÖLÜŞ (bölüşmek/paylamak)** ve **KISMET** gibi anlamlarda kullanılmaktadır.

Yani halk ağzında “küçük taş” anlamındaki **KALAK** sözcüğünün kökünde olduğu **KALAK+ÜLÜŞ** ve/veya **ÇAXILLUK/ÇAKALAK/ÇAKILLIK** ya da **ÇAKIL+ÜLÜŞ** sözcükleri Türk dilinde bir bileşik sözcük oluşturmamış olsa da birlikte kullanıldığında **ÇAKIL+ÜLÜŞ** sözcüğü ‘*küçük taşlar veya çakıl taşı yardımı ile bölüştürmek/paylamak/taksim etmek*’ gibi bir anlama gelmektedir. Bu sözcüklerimiz alan dilde bitişmiş ve bir sözcük oluşturmuştur diyebiliriz. Bu anlamda bu sözcüklerin bileşik sözcük oluşturmuş hali ile dilimize tekrar alıntılandığını belirtmek daha gerçekçi olacaktır. Yani ses değeri değişmiş biçimi ile dilimize tekrar alıntılanmış olan **CALCULUS** sözcüğünün kökü yine de ata dilimize bağlıdır.

“Küçük taş” veya “ÇAKIL taşı” anlamındaki **KALAK**⁴ sözcüğümüz bu gün Türk dilinde unutulmak üzere olan sözcüklerden birisi olsa da Urfa yöresinde bu gün bile halen kullanılmaktadır. ‘**Pay, hisse, bölüşmek/paylaşmak**’ anlamındaki **ÜLÜŞ**⁵ sözcüğünün son sesi düşerek kısalmış biçimi olan **ÜLÜ**⁶ sözcüğü Anadolu’da bazı bölgelerin ağızlarında bir miktar anlam değişmesi yaşamış biçimi ile ‘**armağan**’ ve ‘**komşuların birbirine gönderdikleri pay/yiyecek**’ anlamında da kullanılmaktadır.

Bana göre, Batılı dil bilimcilerin Latince **CALX** sözcüğüne bağladıkları **CALCULUS** veya **CHALK [çalk]/[çolk]** sözcükleri için yaptıkları ‘*kökeni belli değil fakat Latince CALX sözcüğünden*

⁴ KALAK; <https://sozce.com/nedir/177131-kalak>

⁵ ÜLÜŞ; <https://sozce.com/nedir/324958-ulus>

⁶ ÜLÜ; <https://sozce.com/nedir/324942-ulu>

türemiş olmalı' anlamındaki tutarsız açıklamalara kıyasla burada daha eski yazılı kaynaklara ve dilimizdeki köklerine işaret ederek yaptığım açıklama daha akla yatkındır diyebilirim.

Geçmişte hesap yapmak ve malları paylaşmak/bölüş (bölüşmek) / üleşmek için kullanılan **'çakıl taşı hesabı üzerinden'** isimlendirilerek alıntılanmış olan CALCULUS sözcüğü bizim dilimizde bileşik sözcük oluşturmamış olan **'KALAK (çakıl) +ÜLÜŞ'** veya doğrudan doğruya **'ÇAKIL+ÜLÜŞ'** biçimindeki iki sözcüğün alan dilde ses değeri olarak azca değişime uğramış biçimidir.

Dahası Grek dilinden Latinceye ve oradan Germen diline kadar ve oradan modern İngilizce üzerinden bu sözcük neredeyse bütün dünya dillerinde kullanılır durumdadır. Bu sebeple bu sözcüğü bugün İngilizceden diğer dillere geçen sözcük olarak tanımlamakta bir yanlışlık yoktur. Fakat bu sözcüğün kökü kökeni kesinlikle Batı dillerinde değildir. Bu sebeple elbette dil bilimciler hem bu sözcüğün kaynağını bilmediklerini söylemek durumundalar hem de sözcüğün **-ULUS** (-ÜLÜŞ) uzantısı hakkında bir açıklama getirmek durumundalar.

Her ikisini de yapamıyorlar çünkü bu sözcüğün kökeni Türk dilinde bitişmemiş iki sözcükten ibarettir.

Ahmet Ardıç

2021